

ROMU

RSSKRIFT FRA ROSKILDE MUSEUM

1993

Hul igennem til Skomagergades tidlige historie og Skt. Laurentii våbenhus.

af Jens Ulriksen

Fig. 1. Udgravningsforholdene ved Skomagergade 19 var bedre end de fleste steder. (Foto Flemming G. Rasmussen)

I første halvdel af 1993 var Roskildes bymidte præget af en omfattende kloakreovering i Skomagergade og dens sidegader. Skomagergade er velkendt som en del af den gennemgående hovedfærdselsåre i middelalderbyen, og Roskilde Museum tog med kys hånd imod denne oplagte lejlighed til

at se nærmere på gadens historie. Sammen med bygherren, Teknisk Forvaltning i Roskilde kommune, lykkedes det at planlægge forløbet af de arkæologiske undersøgelser, så kloakeringen og reoveringen af brolægningen kunne forløbe uhindret.

Skomagergade

Skomagergade har sit østlige udgangspunkt ved Stændertorvet, hvor middelalderbyens vigtigste markedsplads lå langs det nuværende torvs sydside. Den forløber i en nogenlunde ret linie mod vest, hvor terrænet falder fra ca. 41 m o.h. i øst til ca. 36,5 m o.h. ved Ringstedgade, hvor Støden begynder.

Under asfalten bar Skomagergade tydeligt præg af også at være en vigtig "færdselsåre", når det gælder kabler til el, telefon, vand, fjernvarme, gas m.m. Hertil kom, at hovedkloakken har trukket et bredt spor i midten af vejbanen, dybt ned i undergrunden. Der var altså ikke efterladt mange sammenhængende kvadratmeter urørte bylag, så det blev besluttet at koncentrere indsatsen i småhuller i vejbanens sider, hvor ledningsføringerne var mindst fremtrædende. Alligevel lykkedes det kun i et enkelt tilfælde at få åbnet et udgravningsfelt på mere end 1,3 x 1,5 m, og de nærmest skorstensagtige huller skulle ned i ca. 2 m's dybde under det eksisterende gadeniveau, før det ældste gadefoløb lå blottet, (fig. 1). Det gjorde selvsagt forholdene noget vanskelige, men ikke desto mindre kunne de ialt 9 undersøgte huller give et indtryk af gadens udvikling fra tidlig middelalder frem til renaissancen.

Den yngste brolægning, der blev fundet, var overvejende lavet af mindre flintknolde. De overliggende lag var alle forstyrrede af ledningsføringer af forskellig art, hvorfor de seneste ca. 400 år ikke var repræsenteret. Flintvejen viste sig stort set i alle udgravninger som et 10-30 cm tykt lag,

overraskende nok i varierende dybde i forhold til den eksisterende overflade. I øst, ud for nr. 5, fandtes toppen 1,8 m nede, liggende ovenpå et mørkt muldlag, der ikke omfattede håndfaste spor efter ældre veje. Der fandtes to nedslidte partier i undergrunden i gadens længderetning, men den indbyrdes afstand mellem de dybeste punkter var kun ca. 50 cm. Der kan altså ikke være tale om vognspor, men fænomenet blev også påtruffet ud for nr. 11, hvor afstanden dog var 65 cm. Her fandtes toppen af brolægningen dog allerede 1,4 m under det eksisterende gadeniveau, et leje den holdt mod vest frem til nr. 19, hvor der atter var ca. 1,6 m til overfladen. Der blev ikke fundet genstande af betydning i brolægningen. Dele af hestesko fra 1300-årene, lidt glasskår, keramik, bronzeaffald og teglstumper var det mest fremtrædende, men disse fund, sammenholdt med genstande fra lagene over og under brolægningen viste en funktionsperiode mellem ca. 1300 og 1600.

Flere steder fandtes under flintvejen en rislægning, der dog var relativt dårligt bevaret. Den blev påvist i Skomagergades midterste del, mens den, som nævnt, ikke kunne ses i gadens østligste del. Ej heller i den vestligste ende var rislægningen synlig, og den ældste brolægning udgjordes af et enkelt lag småflint, trykket ned i undergrundens blåler. Bedst bevaret var rislægningen nær hjørnet til Karen Olsdattersstræde, hvor de fingertykke vidjer lå på tværs af gadens længderetning. Der blev intetsteds fundet tegl i dette niveau, så det må formo-

Fig. 2. Frådstensbrolægningen set ovenfra. Til højre ses kantstenene, hvor vejen drejer mod nord. (Foto Jens Ulriksen)

des, at laget er dannet, før teglen blev et almindeligt indslag i bybillede. En C14-datering af vidjerne gav en datering til omkring 1305¹⁾.

Udgravningen ved Karen Olsdattersstræde gav den største overraskelse, for under rislægningen, ca. 2 m under det eksisterende gadeniveau, dukkede en brolægning af frådsten frem²⁾. Brolægningen kunne følges over et ca. 3 m langt stykke ud for Skomagergade 19 og bestod af kasseret bygningsmateriale, dvs overbrudte fliser og kvadre, som de kendes i hel tilstand fra byens frådstenskirker. Belægningen var meget ujævn, men at der virkelig er tale om en vej understregedes af frådstenenes overflade, der tydeligt var knust p.g.a. trafikken.

Undersiden og siderne, derimod, var intakte. Ved frilægningen stod det hurtigt klart, at der var tale om et gadehjørne med kantsten af fliser stillet på højkant, (fig. 2). Brolægningen har fortsat sin bane mod nord, men ikke direkte ind i Karen Olsdattersstræde, som den ligger idag, snarere omkring 10 m østligere, men det nøjagtige forløb kan ikke fastslås på nuværende tidspunkt. Frådstensbrolægningen har oprindeligt været ca. 3 m bred med kantsten, som det kunne ses i naboudgravningen udfor nr. 28 i Skomagergades nordside. Under frådstenene var den oprindelige muldoverflade, som hverken rummede fund eller ældre brolægninger. Frådstensvejen kunne ikke dateres ud fra

de få og ukarakteristiske genstande, der blev fundet. Skønmæssigt må det dog dreje sig om et anlæggestidspunkt efter 1040, hvor frådsten så småt finder anvendelse i byens gejstlige bygninger. Den er formodentlig heller ikke anlagt senere end første halvdel af 1100-tallet, da indførelsen af teglbrændingskunsten omkring 1150 udkonkurrerede frådsten som foretrukket bygningsmateriale.

Som undersøgelserne af Skomagergades ældre vejbelægninger skred frem, fik man et indtryk af at gaden oprindelig har haft en anden udstrækning end i højmiddelalderen. Frådstensvejens sving mod nord, og den

manglende fortsættelse af en brolægning i samme niveau mod vest, tyder på, at gaden i den tidligste middelalder ikke har fortsat længere vestpå end Karen Olsdattersstræde. I det mindste ikke i brolagt form.

Frådstensvejens unikke karakter af fødte et ønske om at gøre den tilgængelig for publikum på selve fundstedet. Da Skomagergades vejbelægning skulle omlægges, blev det muliggjort, at placere en del af den bevarede frådstensvej i en kasse i sit oprindelige leje, og indflette et vindue til Roskildes tidlige historie i gadens nye brolægning.

Fig. 3. Toppen af kampestensfundamentet set fra nord. I forgrunden er resterne af kirkeskibets frådstensmur, der er nedrevet til dobbeltsoklen. (Foto Jens Ulriksen)

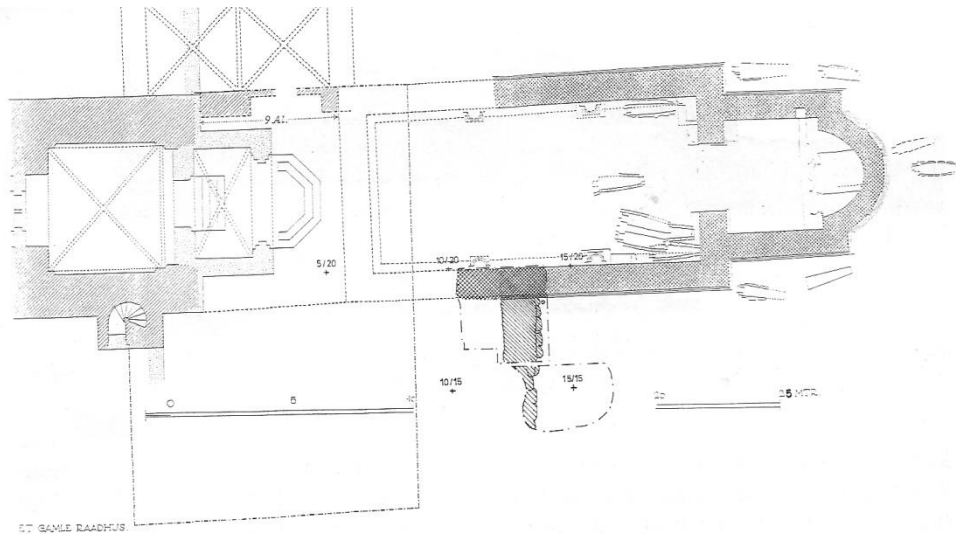

Fig. 4. Plantegning af Skt. Laurentii ruin. De krydsskraverede områder blev erkendt ved udgravningen i 1931. Årets udgravning med kampestensfundamentet er indtegnet ved skibets sydmur. Efter tegning af C.G. Schultz

Skt. Laurentii våbenhus

End ikke den fredede Skt. Laurentii kirke gik ram forbi, da kloakkerne blev renoveret. En tidlig aftenstund opdagede en museumsmedarbejder ved en ren tilfældighed, at gravemaskinerne var ved at ødelægge et kraftigt, massivt kampestensfundament. Det viste sig hurtigt, at der var tale om en ukendt bygningsrest, der var omgivet af et større antal middelalderlige begravelser. Fra det frilagte fundament til Skt. Laurentii sydlige væg var der kun omkring 3 m, og det forekom oplagt, at der måtte være tale om en tilbygning til kirken. Udgravningen blev udvidet med det nødvendige areal mod nord, og meget hurtigt viste det sig, at kampestensfundamentet nåede frem til kirkeskibets frådstenssokkel³⁾.

Kampestensfundamentet fremstod som en bemærkelsesværdig kraftig

konstruktion. Basis var 1,7 m bred, mens den øvre del var indskrænket til ca. 1 m, således at fundamentet fremstod som trappeformet. Der blev ikke fundet spor efter den egentlige mur på toppen af den 1,85 m høje fundamentsrest, men det har sandsynligvis ikke været mere end et enkelt skifte højere, (fig. 3). Som kontrast står kirkeskibets fundament på 1,1 m's bredde og 1,2 m's højde, endda for en kirke, der formodes at have haft relativt høje mure på omkring 9 m, (Danmarks Kirker bd. 1, s. 39).

Det frilagte kampestensfundament var ialt 5,4 m langt, men der blev ikke konstateret et hjørne mod syd, så den samlede længde kunne ikke fastslås, (fig. 4). Den kan dog af praktiske grunde ikke have været særlig meget længere, da den så ville karambolere med torvegaden, der forbandt Algade og Skomagergade. Placeringen af

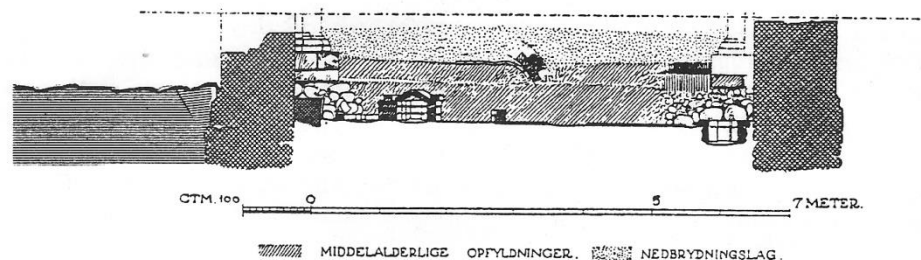

Fig. 5. Tværsnit af kirkeskibet, opmålt ved udgravningen i 1931 af C.G. Schultz. Til venstre er med gråtone markeret kampestensfundamentets højde i forhold til frådstenskirkenes mur.

kampestensfundamentet i forhold til kirkeskibets længde tyder på, at der er tale om østvæggen af et våbenhus. Denne formodning underbygges af andre samtidige kirker fra Roskildes nærmeste omegn, som f.eks. i Himmelev, Svogerslev, Osted og Herslev. I så fald drejer det sig om en bygning på omkring 6 x 6-7 m, hvor vestvæggen slutter meget tæt ved det romanske kirkeskibs vestlige afslutning. Forholdet til frådstenskirken opfattes således, at skib og kor er opført først, formodentlig omkring år 1100. Efter en årrække har man tilføjet våbenhuset, der ved sin anlæggelse har forstyrret flere begravelse, heriblandt en muret teglkiste. I frådstenssoklen var foretaget en udhugning, så kampestenene kunne få forbandt, og en kampesten overlejrer frådstenene. Men hvor meget senere er tilføjelsen sket? Der blev ikke fundet genstande i fundamentet eller i de tætliggende grave vest herfor, som kunne give en nærmere datering. Forstyrrelsen af en teglstensgrav indikerer dog, at bygningen først er opført efter teglbrændingens introduktion her i landet, dvs efter 1150. Den bevarede top af

kampestensfundamentet flugter med kirkeskibets dobbeltsokkel, hvilket svarer nogenlunde til 45 cm over de ældste gulv af tegl, som Nationalmuseet fandt ved udgravningen af skib og kor i 1931, (fig. 5). Ved samme lejlighed kunne det konstateres, at der havde været et yngre gulv af brændtlersfliser, der fandtes ovenpå ca. 90 cm's fyld. En del af denne fyld menes at stamme fra en ombygning af skibets indre, bl.a. en indbygning af hvælvinger, og det yngre gulvniveau flugter med overkanten af hvælvingssoklerne. Det er derfor nærliggende at tro, at der samtidig med en renovering af kirkeskibet er opført et våbenhus ved den sydlige indgang. Tidspunktet for indbygningen af hvælvinger anføres i værket "Danmarks Kirker" som sket i romansk tid ("O. 1200"), en tidsfæstelse der underbygges af ornamentikken på brændtlersfliserne. Kampestensfundamentet antages altså at være opført som basis for et våbenhus af munkesten i tidsrummet 1150-1250.

Som nævnt blev der fundet en del begravelse i forbindelse med frilægningen af fundamentet til våbenhuset.

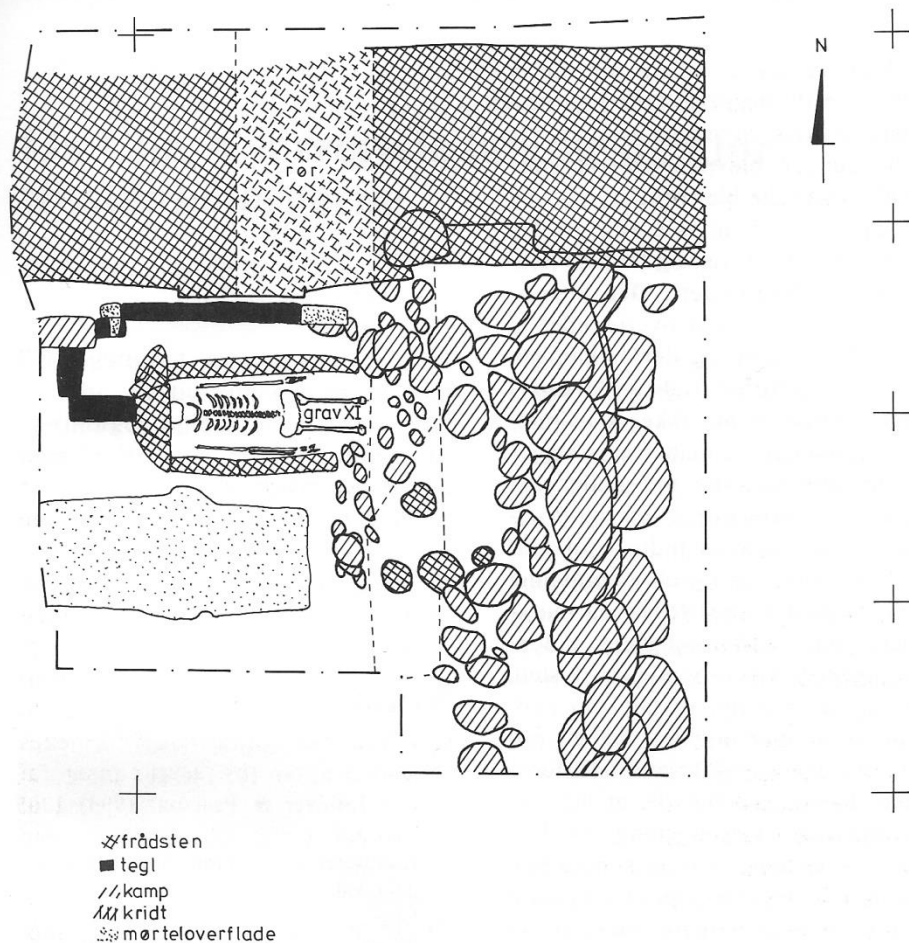

Fig. 6. Plantegning af området, hvor kirkeskib og våbenhus sammenføjes. Nærmest skibet ses resterne af to af de tre grave, der er forstyrret af våbenhusets kampestensfundament, og syd for ses den intakte teglkiste med spidstag.

På østsiden, dvs udenfor, var et større antal grave, der alle var stærkt forstyrrede. De lå i 3-4 lag, og var alle uden spor af kiste, bortset fra en træ-kiste, der lå nedgravet i undergrunden, delvist forstyrret af kampestensfundamentet. Indeni våbenhuset blev fundet 9 mere eller mindre intakte begravelser. Kisterne var bygget af tegl, frådsten og kridtsten, alle med hoved-

rum. Kun to havde dække af sten, nemlig en teglkiste med spidstag, dækket af et lag mørtel, og en barnekiste af frådsten med låg af samme materiale. I sidstnævnte kiste, der på indersiden var foret med ler, fandtes 3 spædbørn. Gentagne begravelser var iøvrigt mere reglen end undtagelsen, og ialt blev der hjemtaget dele af over 30 individer, men det samlede antal,

der blev berørt af udgravningen er nærmere 50⁴⁾. Begravelserne nærmest skibets sydvæg lå meget tæt, og tre kister, der er blevet etableret over hinanden var alle blevet forstyrret ved bygningen af våbenhuset, (fig. 6). En fjerde kiste var af træ, og fandtes nedgravet i undergrunden. Det interessante var, at den også overlejreredes af skibets fundament, og derfor kan opfattes som ældre end frådstenskirken. I middelalderen er det ikke et ualmindeligt fænomen, at man fra kirkegården gravede kisterne ind under det eksisterende fundament, for at få af-døde så nær kirkens indre som muligt. Eksemplaret fra årets udgravning synes imidlertid anderledes, da markstenene fra frådstensvæggens fundament ligger tæt ved bunden af kisten, uden at der i øvrigt er tale om nedskridning af fundamentet. Kisten opfattes derfor som ældre end frådstenskirken, hvilket må betyde, at der har stået en ældre kirkebygning ved torvegaden end den indtil nu kendte Skt. Laurentii. Det kunne være interessant at se nærmere på dette spørgsmål i forbindelse med en hårdt tiltrængt renovering af den frilagte ruin i kælderens under Stændertorvet.

Noter

- 1) Kulstof 14 prøve, NNU A 7410, K-6109, 655+/- 105 14C-år f. 1950. Kal. (Stuiver & Pearson, 1993) 1305 e.Kr. kal. Kalibreret +/- 1 stand. dev. 1280-1410 e.Kr. kal.
- 2) Udgravningen ved frådstensvejen blev foretaget af forfatteren og Bent Vilby.
- 3) Udgravningen ved Skt. Laurentii blev foretaget af forfatteren med deltagelse i varierende omfang af Bent Vilby, Gustav Sommer, Hans Georg Alslev samt stud.mag.erne Lotte Lai Sørensen og Charlotte Boje, der alle takkes for deres indsats.
- 4) De hjemtagne skeletdele blev gennemgået af tandlæge Bent Vilby med henblik på at fastslå køn, alder og eventuelle sygdomstegn. Efter endt undersøgelse blev de genbegravet på Østre Kirkegård i Roskilde, som i den forbindelse skal takkes mange gange for stor imødekommethed.